

PLEASE NOTE! THIS IS PARALLEL PUBLISHED VERSION /
SELF-ARCHIVED VERSION OF THE OF THE ORIGINAL ARTICLE

This is an electronic reprint of the original article.
This version *may* differ from the original in pagination and typographic detail.

Author(s): Fingerroos, Outi; Kokko, Marja

Title: Tutkimusetiikka ja hyvä tieteellinen käytäntö

Year: 2022

Version: Published version

Copyright: © 2022 Outi Fingerroos, Konsta Kajander, Tiina-Riitta Lappi ja SKS

License: CC BY-NC-ND 4.0

License url: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Please cite the original version:

Fingerroos, O., & Kokko, M. (2022). Tutkimusetiikka ja hyvä tieteellinen käytäntö. Teoksessa O. Fingerroos, K. Kajander, & T.-R. Lappi (toim.) *Kulttuurien tutkimuksen menetelmät* (s. 64–89). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Tietolipas, 274. <https://doi.org/10.21435/tl.274>

DOI: 10.21435/tl.274

URL: <https://doi.org/10.21435/tl.274>

Tutkimusetiikka ja hyvä tieteellinen käytäntö

Outi Fingerroos

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7288-2127>

Marja Kokko

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2933-2802>

Tässä luvussa selvitetään, mitä tutkimusetiikka laajasti ymmärrettynä tarkoittaa, millaisia arvoihin palautuvia ulottuvuuksia sillä on ja miten eettistä toimijuutta ihmistieteissä käytännössä harjoitetaan ja valvotaan. Teksti sisältää myös katsauksen EU:n ja suomalaisen lainsäädännön asettamiin reunaehtoihin, joiden hallinta perustasolla on tutkijalle hyvän eettisen toimijuuden kivijalka. Opinnäytetöissä, joissa eettistä toimijuutta vasta harjoitellaan, tutkimusetiikkaan kytkeytyvät käytänteet ja lainsäädäntö käydään läpi osana opetusta ja ohjausta. Seuraavassa luvussa Pilvi Hämeenaho ja Nina Väkeväinen vievät eettisen toimijuuden käytännön tasolle kirjoittaessaan, miten moninaisia kysymyksiä sensitiivisen tutkimusprosessin eettinen suunnittelu edellyttää, kun tutkimuskohteena ovat vammaiset ja vaakaakyiset.

Eettinen toimijuus ja hyvä tieteellinen käytäntö

Tutkimusetiikka liittyy tiedettä tekevien tutkijoiden ammattitaitoon ja ammattietiikkaan. Se on nykyaikana yksi keskeisimmistä välineistä kulttuurien tutkijan työkalupakissa. Tutkimusetiikka on tieteellisen osaamisen alue, johon liittyy eettisiä periaatteita, sääntöjä, normeja, arvoja ja hyveitä, joita tutkijan tulee noudattaa omassa ammatinharjoittamisessaan. Filosofi Juhani Pietarinen huomauttaa, että tutkijoiden tulee olla työssään moraalisia toimijoita:

Tutkijan toiminta muodostuu tehtävistä, jotka tekevät siitä erityisen, muista ammasteista erottuvan ammatin, ja tutkijan ammattietiikka kos-

kee noita erityisiä tehtäviä. Kysymys on siitä, millaisia eettisiä vaatimuksia tutkijalle tulee asettaa, kun hän suorittaa ammattinsa edellyttämiä erityis-tehtäviä. (Pietarinen 1999, 6.)

Näin ollen tutkimusetiikka sisältää sekä käytännöllisen, tutkimuksen tekemiseen liittyvän ulottuvuuden, että vastuulliseen tieteelliseen toimijuuteen liittyvän aspektin. Pietarinen (mt.) viittaa tässä yhteydessä Aristoteleeseen, joka kehotti yksilöitä kysymään itseltään, mikä oman toiminnan todellinen tarkoitus on, mitä siitä seuraa ja miten asetettu päämäärä on mahdollista saavuttaa hyvin. Näitä ominaisuuksia Aristoteles kutsui hyveiksi, ja asetti älylliset, järjen käyttöön liittyvät hyveet, erilleen yksilöiden luonteen hyveistä. Hän myös korosti, että yhdessä tilanteessa valittu toimintatapa voi jossain toisessa asiayhteydessä olla väärä valinta.

Akateeminen tutkijuus nojaa pohjimmiltaan antiikin hyve-etiikkaan. Kysymys on sekä hyveellisestä toimijuudesta että jatkuvasta ammattitaidon kehittämisestä. Eettisesti toteutettu tutkimus on laadukasta, luotettavaa, avointa ja rehellistä. Eettiset toimintamallit eivät kuitenkaan toistu identtisesti tutkimusasetelmasta toiseen, vaan ne on harkittava aina tapauskohtaisesti.

Tietolaatikko: Hyvä tieteellinen käytäntö eli HTK

Tutkimuseettinen neuvottelukunta (TENK) linjaa, että Suomessa kaikilla tieteenaloilla tutkijaa ja tutkimusta ohjaavat seuraavat eettiset periaatteet:

Tutkija kunnioittaa tutkittavien henkilöiden ihmisarvoa ja itsemääräämisoikeutta.

Perustuslain (1999/731, 6–23 §) mukaiset oikeudet kuuluvat kaikille. Niitä ovat esimerkiksi oikeus elämään sekä henkilökohtaiseen vapautteen ja koskemattomuuteen, liikkumisvapaus, uskonnonvapaus, sananvapaus, omaisuuden suoja ja oikeus yksityisyyteen.

Tutkija kunnioittaa aineellista ja aineetonta kulttuuriperintöä sekä luonnon monimuotoisuutta.

Perustuslain 17 § mukaisesti saamelaisilla alkuperäiskansana sekä romaneilla ja muilla ryhmillä on oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kiel-tään ja kulttuuriaan. (Ks. The European Code of Conduct for Research Integrity. Revised Edition. ALLEA – All European Academies 2017).

Tutkija toteuttaa tutkimuksensa siten, että tutkimuksesta ei aiheudu tutkittavina oleville ihmisille, yhteisöille tai muille tutkimuskohteille merkittäviä riskejä, vahinkoja tai haittoja.

Lisäksi jokaisen ihmistieteellistä tutkimusta tekevän henkilön tulee tuntea HTK-periaatteet sekä ymmärtää, että HTK-periaatteista poikkeaminen saattaa johtaa loukkaus- tai vilppiepäilyihin, joiden selvittämiseen akateemisella yhteisöllä on yhteisesti sovitut toimintaperiaatteet. (TENK 2019.)

”Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa” eli HTK-ohjeen soveltaminen konkreettisiin tutkimustilanteisiin on asia, johon akateemisessa koulutuksessa paneudutaan alusta alkaen. Kysymys on ammattitaidon osa-alueesta, johon liittyy paljon tapauskohtaisia erityiskysymyksiä. Siksi kaiken kattavaa ohjeistusta kulttuurien tutkimuksen hyvästä eettisestä käytännöstä ja käytännön sovelluksista ei voi antaa. Yleisiä periaatteita aineistonhallinnalle sen sijaan on mahdollista hahmottaa. Tietoarkisto määrittää aineistonhallinnan näin:

Aineistonhallinnalla tarkoitetaan sitä, että tutkimusaineistot (data) ja niihin liittyvä kuvaileva tieto (metatieto, metadata) on luotu, tallennettu ja järjestetty siten, että aineisto säilyy käyttökuntoisena ja luotettavana ja että tietosuojaa ja tietoturva on varmistettu aineiston koko elinkaaren ajan.

Jatkokäytöllä tarkoitetaan toisten kokoaman, johonkin muuhun tarkoitukseen kerätyn aineiston hyödyntämistä. Jatkokäytössä käytetään usein myös erilaisia menetelmiä kuin mitä alkuperäiset tutkijat ovat käyttäneet. Jatkokäyttöön viitataan usein termillä sekundaarianalyysi. (Tietoarkisto. Miksi aineistonhallintaa ja jatkokäyttöä?)

Kansainvälinen (EU) ja kansallinen lainsäädäntö asettavat eettiselle toimijuudelle merkittäviä reunaehtoja. Arja Kuula-Luumin mukaan tutkimukselta edellytetään, että sen tekeminen ei loukkaa tutkittavien ihmisten yksityisyyden suojaa tai rajoita ihmisten oikeuksia olla ja toimia tasavertaisina yhteiskunnan jäseninä. Nämä periaatteet on kirjattu Suomessa myös perustuslakiin:

Aineiston hankinnan tutkimusetiikkaan liittyy olennaisesti sekä perustuslain 16.3 §:ssä turvattu tieteen vapaus että saman perustuslain 10 §, jonka mukaan ”jokaisen yksityiselämä, kunnia ja kotirauha on turvattu”.

Yhtäältä siis voidaan edellyttää, että tieteellinen tutkimus tuottaa korkealaatuista ja täsmällistä tutkimustietoa olennaisista kysymyksistä, mutta samalla edellytetään, että sen tekeminen ei loukkaa tutkittavien ihmisten yksityisyyden suojaa. (Kuula 2006, 15.)

Tieteellisen tutkimuksen vapaus kuuluu yhdessä sananvapauden ja aivoimuuden kanssa länsimaisten yhteiskuntien vankkoihin perusarvoihin ja -oikeuksiin. Tieteen vapaus, joka turvataan perustuslaissa, antaa suomalaisille tutkijoille, opiskelijoille ja opettajille sen mahdollisuuden, että tutkimusaineistoa tai dataa voidaan kerätä tutkittavilta ihmisiltä esimerkiksi lomakekyselyillä, haastattelemalla, kirjoituspyyntöinä tai vaikka videoiden. Tutkijoita, opiskelijoita ja opettajia sitoo eettinen ja lainsäädännöllinen vastuu toimistaan.

Hyvä eettinen käytäntö lähtee nykyään aina siitä, että tutkittaville tulee tutkimusasetelmissa antaa tietoa tutkimusaineiston käytöstä sekä ennalta että aineiston koko elinkaaren ajalta. Erityistä ammattiosaamista tarvitaan silloin, kun tutkimuksessa käytettävä aineisto sisältää henkilö- ja tunnistetietoja tai arkaluonteiseksi (erityiset henkilötietoryhmät) määriteltävää tietoa. (Tietoarkisto / Aineistonhallinnan käsikirja, luku Tunnisteellisuus ja anonymisointi.) Kulttuurireita ja yhteisöjä tutkittaessa kohteena ovat lähes aina luonnollisiin henkilöihin tai ihmisryhmiin liittyvät ilmiöt, joten tutkimuseettinen ammattitaito on alalla erityisen tärkeää.

Tietolaatikko: Mikä on henkilötieto?

Tietosuojavaltuutetun toimiston kotisivuilta ja Tietoarkiston Aineistonhallinnan käsikirjasta löytyy ajankohtaista tietoa ja tarvittavat välineet tietosuojaan ja henkilötietojen käsittelyyn.

Henkilötietojen määrittäminen palautuu EU:n tietosuojasetukseen (Artikla 4, kohta 1), jonka mukaan henkilötietoja ovat kaikki tiedot, jotka liittyvät tunnistettuun tai tunnistettavissa olevaan luonnolliseen henkilöön liittyviä tunnistetietoja (esimerkiksi henkilön nimi, kotiosoite, sähköpostiosoite, puhelinnumero, henkilökortin numero) tai epäsuoria

tunnistetietoja, joita yhdistelemällä etenkin verkkoympäristössä on helppo löytää ja tunnistaa henkilö.

Henkilötietoja käsiteltäessä tulee huomioida, että tunnistetiedot eivät rajaudu vain tutkittavia henkilöitä koskeviin tietoihin. Etenkin etnografisiin tutkimusaineistoihin sisältyy usein tietoja tutkittavien lähipiiristä tai muista (nk. kolmansista) henkilöistä. Myös heitä tunnistettavasti käsittelevät tiedot ovat aina henkilötietoja.

Tutkimuksen eettiset periaatteet, arvot ja lainsäädäntö

Tutkimuseettinen neuvottelukunta eli TENK on Suomessa se virallinen elin, joka käsittelee tieteelliseen tutkimukseen liittyviä eettisiä kysymyksiä ja edistää tutkimusetiikkaa. TENK edellyttää, että opiskelijat, tutkijat ja opettajat tuntevat ja noudattavat kaikessa tutkimuksessa tutkimuseettisen neuvottelukunnan laatimaa ohjetta *Ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen eettiset periaatteet ja ihmistieteiden eettinen ennakoarviointi Suomessa* (jatkossa TENK 2019). Ohje on laadittu niin, että se tukee vuonna 2018 voimaan astuneen *Euroopan Unionin (EU) yleisen tietosuoja-asetuksen* (jatkossa GDPR) soveltamista. (TENK 2019, 4.) TENKin ohje myös korostaa, että tutkimusetiikka on velvoite, joka koskee kaikkea tutkimusta, jossa on mukana ihmisiä. Henkilötietojen käsittely on toisin sanoen prosessi, joka liittyy koko tutkimuksen elinkaareen suunnittelusta tutkimusaineiston jatkokäyttöön asti. (TENK 2019, 11–13.)

Tietolaatikko: GDPR ja kansallinen tietosuojalaki pähkinänkuoressa

GDPR:n ja sitä tarkentavan kansallisen tietosuojalain (TsL 2019) tunteminen ovat tutkijalle keskeistä ammatillista osaamista, kun hän ennakoii henkilötietojen käsittelyyn liittyviä kysymyksiä osana tutkimuksen aineistohallinnan suunnitelmaansa. 25.5.2018 sovellettavaksi tulleen GDPR:n (suomeksi Tietosuoja-asetus eli TsA) tausta on vuoden 2012 Euroopan Unionin perusoikeusasiakirjassa (artikla 8; henkilötietojen suoja), jossa on määritelty perusvaatimukset yksilöiden suojaamiseksi

henkilötietojen käsittelyssä. Huomion arvoista on se, että laki koskee EU:n alueella olevaa yksilöä; hänen ei tarvitse olla EU:n kansalainen. Henkilötietojen käsittelyn säätely on osa EU-alueen perustavoitetta edistää tietojen, ihmisten ja palveluiden vapaata liikkuvuutta unionin alueella. Henkilötietojen suojan peruselementit ovat asianmukaisuusvaatimus, käyttötarkoitussidonnaisuus sekä käsittelyn perusteen määrittäminen ja tietojen tarkistusoikeus. Henkilötietojen käsittelyn lisäksi on hyvä muistaa, että EU-alueen keskeisiä perusoikeuksia on määritelty myös EU:n perusoikeuskirjan artiklassa 7, jonka mukaan jokaisella on oikeus nauttia yksityis- ja perhe-elämänsä, kotinsa sekä viestintäsalaisuutensa kunnioittamisesta (Voutilainen 2019, 65–66).

Henkilötietojen suojalla, joka määritellään GDPR:ssä ja kansallisella tietosuojalalla, tarkoitetaan henkilötietojen käsittelyn laillisia edellytyksiä ja toimintaa. Tämä prosessi perustuu yksilön perusoikeuksien ja yksityisyyden kunnioittamiseen (Voutilainen 2019, 68). Tietosuoja on käsitteellisesti kattavampi kuin yksityisyydensuoja, huolimatta siitä, että ne saatetaan rinnastaa toisiinsa. GDPR:n johdanto-osan 4. kohdassa määritellään hyvin lavasti kaikki perusoikeusasiakirjassa tunnustetut vapaudet ja periaatteet. Tietosuojalla turvataan myös oikeus kulttuuriin, uskonnolliseen ja kielelliseen monimuotoisuuteen (ks. tarkemmin Voutilainen 2019, 68).

Henkilötietojen suoja ei tarkoita samaa kuin tietojen salassapito tai että tiedot olisivat julkisuusperiaatteen kannalta kokonaan rajattuja tieteellisen tutkimuksen ulkopuolelle. Tietosuojalla tarkoitetaan sekä julkisten että salassa pidettävien henkilötietojen käsittelyn laissa säädettyjä toiminnallisia edellytyksiä ja mahdollisuuksia sekä yksilöä suojaavien perusoikeuksien turvaamista aineistohallinnan koko elinkaaren ajan (Voutilainen 2019, 68; FSD, Aineistohallinnan käsikirja; Aineistohallinnan suunnittelu; TENK 2019, Henkilötietojen käsittely tutkimuksessa, 11–13).

Kansallinen tietosuojalaki (Tsl) tuli voimaan vuoden 2019 alusta ja kumosi vuoden 1999 henkilötietolain (523/1999). Tietosuojalalla täsmennetään tietosuoja-asetusta ja säädetään joiltain osin poikkeuksia siihen. Tietosuojalain voimaantulo ei merkinnyt täydellistä muutosta, sillä osa lain säännöksistä vastaa kumotun henkilötietolain säännöksiä. Vuoden 2020 alussa tuli voimaan tiedonhallintalaki (TihL 906/2019), joka koskee julkisen hallinnon tiedonhallintaa. Lain säännöksiä tarkennetaan asetuksilla. Laki koskee pääosiltaan myös yliopistoja ja ammattikorkeakouluja, koska nämä hoitavat viranomaistehtäviä (ks. 906/2019 3§, lain soveltamissalat ja rajoitukset).

Henkilötietojen käsittelyn näkökulmasta on tärkeä huomata, että lailla on vaikutusta tutkimuksen aineistohallintaan. Lain tarkoituksena on edistää tietosuoja, tietoturvallisuutta, tutkimusaineistojen vastuullista

hyödyntämistä ja julkisuusperiaatteen toteutumista. Vuoden 2020 alkuun mennessä EU:n yleistä tietosuojia-asetusta on tarkennettu ja sitä on täydennetty toukokuun alussa 2019 voimaan astuneella toisiolailla (552/2019; laki sosiaali- ja terveystietojen toissijaisesta käytöstä). Toisiolain tavoitteena on mahdollistaa sosiaali- ja terveydenhuollon toiminnassa sekä sosiaali- ja terveysalan ohjaus-, valvonta-, tutkimus- ja tilastotarkoituksessa tallennettujen henkilötietojen tehokas ja tietoturvallinen käsittely. Lisäksi tavoitteena on turvata yksilön luottamuksensuoja sekä oikeudet ja vapaudet henkilötietoja käsiteltäessä.¹

Suomessa tutkimuksen eettisiä periaatteita ja ennakoarvioinnin järjestämistä yhdistävät jokaiselle kuuluvat perusoikeudet, joista säädetään vuoden 1999 perustuslaissa (1999/731, luku 2 pykälät § 6–23). Perustuslakiin kirjoitetut jokaiselle kuuluvat perusoikeudet sidotaan kaikkia tieteenaloja velvoittaviin ihmisarvojen kunnioittamiseen ja jokaisen itsemääräämisoikeuteen. Perusoikeudet säätelevät ja käytännössä supistavat muun muassa sananvapautta, ja näitä rajoituksia on noudatettava tieteellisessä tutkimuksessa huolimatta siitä, että perustuslaki suojaa myös tieteellisen tutkimuksen autonomiaa ja vapautta (1999/731 luku 2 § 16; Tieteen, taiteen ja ylimmän opetuksen vapaus on turvattu). Perusoikeudet heijastavat oikeuskäytäntöjen oikeusperiaatteita eli arvoja ja tavoitteita. Nämä samat arvot ja tavoitteet sisältyvät sekä yleisiin tutkimuseettisiin periaatteisiin että erityisesti ihmistieteitä koskeviin ja yhteisesti hyväksytyihin tutkimuseettisiin periaatteisiin.

Tutkimusetiikan, ihmisarvon ja perustuslain mukaisten ihmis- oikeuksien – joita perustuslaki yhdessä yliopistolain (558/2009 § 3) kanssa suojaavat mahdollistaen tieteellisen tutkimuksen autonomian – toteuttaminen tieteellisessä tutkimuksessa saattavat vaikuttaa ristiriitaisilta tavoitteilta. Tiedon ja informaation merkitys on viimeisten vuosikymmenien aikana kasvanut informaatio- ja viestintäteknolo-

1 Toisiolaki mahdollistaa sosiaali- ja terveystietojen tietoturvallisen käytön. Ks. <https://stm.fi/sote-tiedon-hyodyntaminen>. Ks. myös Findata, joka on sosiaali- ja terveysalan tietolupaviranomainen, jonka toiminta perustuu toisiolaan eli lakiin sosiaali- ja terveystietojen toissijaisesta käytöstä: <https://www.findata.fi/>.

gian kehittyessä nopeasti.² Samalla yksityisen henkilön suoja ja hänen henkilötietojensa käsittelyyn liittyvät riskit puhuttavat entistä enemmän. Tieteen ja tutkimuksen autonomiaa tukevaa tutkimuseettistä itsesääntelyä on siksi hyvä pohtia juuri tiedon ja sen käsittelytoimiin liittyvien kysymysten kautta.

Tietointensiivisessä yhteiskunnassa tiedon ja informaation informaatio-oikeudellinen sääntely ulottuu lähes kaikkiin arkipäiväisiin toimintoihin ja yksilön oikeuksiin. Siksi yksilön henkilötietojen suojaaminen keskeisenä perusoikeutena ja oikeushyväntulisi olla tutkimuksessa keskeinen osa ennakoivaa eettistä päätöksentekoa. Henkilötietojen suojassa on kysymys siis henkilöä koskevasta tiedosta ja tämän tiedon lainmukaisesta käsittelystä ja hallinnasta. Informaatio-oikeuden peruskysymyksenä ja sääntelyn kohteena on sen määrittäminen, ”kenellä on oikeus tietoon, mihin tietoihin oikeus ulottuu sekä miten ja missä tilanteissa tätä tietoa saa käsitellä” (Voutilainen 2019, 26). TENKin ohjeessa (TENK 2019) puolestaan haetaan tieteelliselle yhteisölle toimivia ja kestäviä käytänteitä, joiden avulla tutkimusta voidaan toteuttaa huomioiden se erityspiirre, että tiedonhankinta ja -hallinta kohdistuvat usein nimenomaan elossa olevien henkilöiden tietoihin. Ohjeissa haetaan eettisiä periaatteita ja pelataan voimassa olevaa lainsäädäntöä, jotta tieteellinen tutkimus voi nauttia yhteiskunnan laajaa luottamusta.

Kyetäkseen sovittamaan yhteen sekä henkilötietoja koskevan oikeudellisen sääntelyn että tutkimuseettiset periaatteet, ammattitutkijan on hyvä tunnistaa oikeusalan keskeiset käsitteet, periaatteet ja näiden väliset suhteet. Informaatio-oikeuden systematisoinnin yleiset periaatteet olisi hyvä hallita, jotta myös tutkimuseettisten periaatteiden systemaattiselle arvioinnille löytyisi tukeva pohja. Suomalaisessa ja pohjoismaisessa traditiossa on aina 1700-luvun puolivälistä lähtien ollut pyrkimyksenä edistää sananvapautta ja viranomaisen asiakirjojen julkaisuutta. Oikeus tietoon onkin informaatio-oikeudellisen sääntelyjärjestelmän perusta ja samalla metaperiaate, joka heijastaa voimassa olevan oikeusjärjestyksen perimmäisiä arvoja ja periaatteita

2 Tieto, informaatio ja tietojen käsittely ovat myös informaatio-oikeuden keskeisiä sääntelykohteita.

(Voutilainen 2019, 16, 25). Metaperiaatteen tasoista informaatiovapautta voidaan tarkastella yhteiskunnallisten tarpeiden ja yksilön oikeuksien kautta. Yhteiskunnallisen kehityksen tarpeissa korostuu informaatiovapaus, mutta yksilön tarpeissa keskiössä on oikeus omiin tietoihin.

Informaatiovapautta yhteiskunnallisena periaatteena on tutkimuksen aikana pohdittava siksi, että samalla kun tutkimuksessa harjoitetaan akateemista tietenvapautta ja erityisesti tiedonhankinnan autonomiaa, niin tutkimusasetelmassa on lainsäädäntöä noudattaen huomattava yksilön itsemääräämisoikeus omiin tietoihinsa. Oikeus omiin tietoihin ja näiden tietojen käytön itsemääräämisoikeus eivät ole absoluuttisia oikeuksia (Voutilainen 2019, 35–38), mutta tässä tarkastelussa, jossa avataan oikeudellisen säätelyn logiikkaa ja systematisointia, ei ole tarvetta selvittää tämän oikeusperiaatteen poikkeuksia. Näihin poikkeuksiin on tutkijan tosin syytä perehtyä tutkimussuunnitelmansa aineistohallintasuunnitelman osuudessa, jossa hänen on selvittävä oikeuksiaan henkilötietojen käsittelyyn aineiston koko elinkaaren ajan. Henkilötietojen käsittelylle on aina esitettävä nimellinen lainmukainen käsittelyperuste. Tämän lisäksi tutkijalla (tai rekisterinpitäjällä) on osoitusvelvollisuus siitä, että informointi on suoritettu tietosuoja-asetuksen edellyttämässä laajuudessa ja että tutkittaville on tavalla tai toisella kerrottu kaikki tietosuoja-asetuksen edellyttämät tiedot (Voutilainen 2019, 33; Aineistohallinnan käsikirja. Informointi henkilötietojen käsittelyssä).

Informaatiovapaus antaa perustan kahdelle keskeiselle oikeusperiaatteelle, jotka ovat oikeus viestintään ja julkisuusperiaate. Näitä kahden oikeusperiaatetta tukevat muun muassa perustuslakiin kirjatut sananvapaus, avoimuus sekä asiakirjajulkisuus ja -salassapito. Nämä periaatteet ovat demokraattisen yhteiskunnan merkkejä, mutta samalla perusarvoja, joihin tieteellinen tutkimus voi ainoastaan perustua ja joiden pohjalta tutkimus voi tuottaa uutta ja totuudenmukaista tietoa meitä ympäröivästä maailmasta. Tutkimuksen vapauden ja tieteellisen tutkimuksen päämäärien vuoksi asianmukaiseen tutkimussuunnitelmaan nojaavalla tutkijalla on lähtökohtaisesti laajat oikeudet saada ja käsitellä tietoa (vrt. Voutilainen 2019, 38). Nämä ovat perusoikeuksia, kuten myös yksilön suojaan kuuluvat tiedon omistusoikeus (omaisuudensuoja) ja tiedollista itsemääräämisoikeut-

ta³ vahvistavat tietosuojamääräykset ja oikeus tietoturvaan. Yksilö saa säädösten avulla suojan tietosuojalainsäädännöstä ja tekijänoikeudesta, kun taas yhteiskunnan avoimuutta ja sananvapauden toteutumista tukevat viestintälainsäädäntö ja julkisuus- ja salassapitolainsäädäntö (Voutilainen 2019, 33, kuvio 1).

Eettinen toimijuus tutkimusta suunniteltaessa

TENKin vuoden 2019 ohje korostaa tutkijan vastuuta tutkimuksensa eettisestä ja moraalisten ratkaisujen kestävydestä ja kypsyydestä. Tätä vastuuta ei ole mahdollista ulkoistaa, eli tutkija vastaa itse näiden toteutumisesta tutkimusprosessin koko keston ajan. Ennen tutkimustoimien aloittamista laaditussa tutkimussuunnitelmassa tulee ilmetä eettiset riskit ja suunnitellut toimintatavat haittojen ja vahinkojen välttämiseksi (TENK 2019, 14). TENKin ohjeet antavat kokeneelle tutkijalle selkeät ohjeet siitä, miten hänen tulee valmistautua tutkimukseensa ja mitä tutkimussuunnitelmaan tulee kirjata. TENKin ohjeissa paneudutaan myös dokumentteihin, joita tutkija tai opiskelija tarvitsee suunnitelmansa tueksi. Näistä keskeisiä ovat aineistonhallintasuunnitelma, jossa kuvataan kerättävän aineiston elinkaari niin tarkkaan kuin suunnitteluvaiheessa on mahdollista, sekä tietosuoja- ja tietoturvaperiaatteet, joilla osoitetaan muun muassa, että henkilötietojen käsittely on lainmukaista (EU:n yleinen henkilötietosuoja-asetus 2018 ja kansallinen tietosuojalaki 2019).

Aineistonhallintasuunnitelmaa päivitetään tutkimusprosessin aikana, mutta tutkijan on syytä olla tietoinen oikeuksia koskevista sopimuksista, jotka tehdään ennen aineistonkeruun aloittamista. Ennakkoon sovittavia asioita ovat aineiston omistus-, hallinta- ja tekijänoikeudet, aineiston käyttöoikeudet ja tutkittavien informointi. Aineistonhallintasuunnitelman tekemisen periaatteista ihmistieteellisessä tutkimuksessa löytyy ajankohtaista tietoa Tampereen tieto-

3 Tiedollinen itsemääräämisoikeus ei ole itsenäinen oikeus vaan kattokäsite yksilön tiedollisille oikeuksille, jotka kohdistuvat hänen tietoihinsa. Ks. käsitteestä lisää Voutilainen 2019, 83–84.

arkiston *Aineistonhallinnan käsikirjasta*, jossa on käsitelty kysymykset, jotka liittyvät tutkimusaineiston käsittelyyn sen koko elinkaaren ajan käsitelty.

Eettisten periaatteiden, arvojen ja moraalisen päätöksenteon pohdintaa pitää harjoitella, koska yksiselitteistä ohjetta näihin kysymyksiin ei ole vaan tulkinta ja päätös tutkimustoimista ovat aina tapauskohtaista. Henriikka Mustajoki ja Arto Mustajoki pohtivat ennakoivan etiikan merkitystä tutkimustyössä vuonna 2017 julkaistussa teoksessaan *A new approach to research ethics – Using guided dialogue to strengthen research communities*. Teoksessa esitellään ennakoiva etiikka työkaluna, jonka avulla eettisiä kysymyksiä voidaan järjestelmällisesti ja yhteisöllisesti sekä havainnoida että ratkaista. Ennakoiva etiikka lähtee liikkeelle eettisestä analyysistä ja eettisistä lähestymistavoista. Jälkimmäisillä tarkoitetaan seuraus-, sääntö- ja hyve-eettisiä lähestymistapoja. Mustajoen ja Mustajoen ajatuksena ennakoivassa eettisessä arvioinnissa on, että puntaroimalla omia eettisiä ennakoasetelmiaan tutkija voi analysoida erilaisten näkökulmien tuottamia mahdollisia eettisiä ratkaisuja. Tärkeää on huomata, että lähestymistavat edustavat kaikki erilaisia näkemyksiä siitä, millainen on hyvä eettinen päätös. Vertailemalla eri lähestymistapojen kautta näkyväksi tehtyjä ratkaisuvaihtoja, ne pystytään myös perustelevaan. Ratkaisussa tulee tunnistaa ja avoimesti kertoa muulle tutkimusyhteisölle myös arvot, joihin haluaa ratkaisunsa pohjautuvan, ja toimia niiden mukaisesti. (Mustajoki & Mustajoki 2017, 1–15; Mustajoki 2018.)

Mustajoen ja Mustajoen mukaan eettisiä ennakkokysymyksiä tulee harjoitella. Keskeisiä kysymyksiä, joiden avulla he haastavat tutkijaa käymään eettistä dialogia tutkimusta suunnitellessaan, ovat:

- Keitä ovat tutkimukseen liittyvät osalliset?
- Ketkä vaikuttavat tutkimukseen ja keihin tutkimus vaikuttaa?
- Mitkä lait, ohjeet tai säännöt vaikuttavat jokaisen eri osallisen toimintaan tutkimustilanteessa?
- Mitä vaihtoehtoja eri toimijoilla (erityisesti tutkijalla itsellään) on eettisen kysymyksen ratkaisemiseksi? (Mustajoki 2018.)

TENKin HTK-ohje sekä Mustajoen ja Mustajoen ”ennakoiva eettinen työkalupakki” ovat tärkeitä apuvälineitä tutkijanuraa suunnittelevalle siksi, että akateeminen tutkimusympäristö on viimeisten vuosi-

kymmenien aikana muuttunut aikaisempaa kompleksisemmaksi. Tässä muutoksessa eettisten kysymysten ratkaiseminen ja tähän kuuluvaan oppimisprosessiin harjaantuminen ovat muuttuneet haasteellisemmaksi. Tohtorikoulutettavat ovat entistä heterogeenisempi, määrällisesti kasvava ja mahdollisesti fyysisesti toisistaan etäällä oleva joukko, jota leimaa myös eräänlainen globaali rajattomuus. Tiivistähtisessä tohtorikoulutuksessa tohtorikoulutettava voi kokea haastavana omaksua monimutkaisia tutkimuseettisiä periaatteita, joihin tavattiin harjaantua läsnäoloa edellyttäneessä akateemisessa keskustelukulttuurissa. Monitieteisissä hankkeissa törmäävät myös erilaiset tieteenalakohtaiset käytänteet, jolloin sopiminen yhdessä tutkimuseettisistä periaatteista on ensiarvoisen tärkeää. (Mustajoki & Mustajoki 2017, 1–6.)

Tutkimukselta edellytetään, että sillä on perustutkimuksen tuosten ohella yhteiskunnallista vaikuttavuutta, jolloin tutkimuksen asianosaisten joukko laajenee akateemisen yhteisön ulkopuolelle. Yhteiskunnallisen vaikuttavuuden vaatimus ja tavoittelu lisäävät entisestään ennakoivaan eettiseen arviointiin liittyvien kysymysten avaamista ja yhteisen eettisen tulokinnan tavoittamista. Mustajoki ja Mustajoki mainitsevat lisäksi, että avoin tiede ja tutkimus muokkaavat toimintaympäristöä. Tähän huomioon liittyy olennaisesti uusien teknologisten ratkaisujen käyttäminen tieteen ja tutkimuksen tuosten laajemmassa hyödyntämisessä. (Mt.)

Tietolaatikko: Tutkimuksen asianosaiset

TENKin ohje (2019) korostaa jokaisen ihmisen tiedollista itsemääräämisoikeutta. Tutkittava on toisin sanoen tutkimuseettisestä tarkastelusta katsottuna erittäin vahvasti asianosainen. TENKin Hyvä tieteellinen käytäntö (HTK-ohje vuodelta 2012) -ohjeessa todetaan: ”Rahoituslähteet ja tutkimuksen suorittamisen kannalta merkitykselliset muut sidonnaisuudet ilmoitetaan asianosaisille ja tutkimukseen osallistuville ja raportoidaan tutkimuksen tuloksia julkaistaessa”.

Asianosaisuus on alun perin hallinto-oikeuden alalla käytetty käsite. Asianosainen on luonnollinen henkilö tai oikeushenkilö, johon asiassa annettava päätös kohdistuu tai jonka oikeuteen, etuun tai velvollisuuteen päätös vaikuttaa. (Aalto-Heinilä & Kurki 2019; Louhiala 2018.)

GDPR:n (2018) ja kansallisen tietosuojalain (2019) voimaantulon myötä asianosaisuuden käsite nousi myös ihmistieteellisen tutkimuksen ytimeen. Asianosaisuuden tunnistaminen on tehtävä, johon ihmistieteellisessä tutkimuksessa on valmistauduttava ennen varsinaisia käytännön toimia. Eettisessä päätöksentekoprosessissa asianosaisuus on myös jatkuvasti läsnä, joten sen merkitystä tulee pohtia tutkimustyön kaikissa vaiheissa. Tutkijan on osattava määrittää, keitä tutkimuksen mahdolliset asianosaiset ovat ja kuinka heidän ihmisarvonsa kunnioittaminen ja ihmisoikeuksien huomioonottaminen toteutetaan tutkimuksen aikana. Asianosaisten informointi tulee suorittaa tutkimuksen alussa. (Ks. Clarkeburn & Mustajoki 2007, 10, 22, 30, 80.)

Ihmistieteellisen tutkimuksen eettinen ennakoarviointi

TENK ja yliopistot edellyttävät, että tutkittaville tulee antaa ennalta tietoa tutkimusaineiston käytöstä koko aineiston elinkaaren ajalta. Joskus tutkimusasetelmat ovat sellaisia, että tutkimuksesta tai sen tuloksista voi koitua tutkittavalle haittaa. (TENK 2019, 14.) Ennakoiva eettinen päätöksenteko edellyttääkin tällaisten tilanteiden tunnistamista hyvissä ajoin ennen tutkimuksen aloittamista. Eettinen ennakoarviointi toteutetaan ennen tutkimustoimintojen aloittamista.

Eettisellä ennakoarvioinnilla tarkoitetaan tutkimussuunnitelman arviointia tieteenalakohtaisten eettisten käytänteiden mukaisesti. Eettisen ennakoarvioinnin tekee ihmistieteiden eettinen toimikunta tutkijan pyynnöstä. Toimikunta arvioi tutkimusasetelman ja antaa sen pohjalta eettisen lausunnon. (TENK 2019, 14.) Tätä ohjetta noudatetaan ihmistieteellisessä tutkimuksessa pääsääntöisesti. Poikkeuksen muodostavat tutkimusasetelmat, joiden ennakoarvioinnista säädetään erikseen lääketieteellisestä tutkimuksesta annetussa laissa (488/1999).

TENK 2019 -ohjeessa eritellään kuusi periaatteellista tilannetta, jossa tutkijan tulee pyytää ihmistieteiden eettiseltä toimikunnalta eettinen ennakoarviointi:

1. tutkimukseen osallistumisessa poiketaan tietoon perustuvan suostumuksen periaatteesta,

2. tutkimuksessa puututaan tutkittavien fyysiseen koskemattomuuteen,
3. tutkimus kohdistuu alle 15-vuotiaisiin ilman huoltajan erillistä suostumusta tai informointia, jonka perusteella huoltajalla olisi mahdollisuus kieltää lasta osallistumasta tutkimukseen,
4. tutkimuksessa tutkittaville esitetään poikkeuksellisen voimakkaita ärsykyksiä,
5. tutkimuksessa on riski aiheuttaa tutkittaville tai heidän läheisilleen normaalin arkielämän rajat ylittävää henkistä haittaa tai
6. tutkimuksen toteuttaminen voi merkitä turvallisuushkaa tutkittaville tai tutkijalle tai heidän läheisilleen. (TENK 2019, 16.)

Eettisessä arvioinnissa punnitaan tutkittaville henkilöille, heidän läheisilleen ja mahdollisesti myös tutkijalle itselleen koituvia riskejä, haittoja ja niiden todennäköisyyttä. Toimikunnan tehtävänä on ratkaista, onko tutkimuksella tavoitellun uuden tiedon merkitys riittävä suhteessa tutkimuksen mahdollisiin haittoihin ja riskeihin ja ovatko tutkimussuunnitelmassa esitetyt ennakoivat toiminnot riittäviä haittojen ja riskien minimoiminnan näkökulmasta. (TENK 2019, 15.)

On hyvä tiedostaa, että tutkija on aina itse vastuussa tutkimusasetelmansa eettisistä ja moraalisisista ratkaisuista. Eettinen arviointi ei siis koskaan siirrä vastuuta tutkimuksen eettisyydestä pois tutkijalta. TENK lisäksi edellyttää, että opettajat perehdyttävät opiskelijat eettisen ennakoarvioinnin periaatteisiin. Tarpeen vaatiessa opettaja tekee lausuntopyyntönsä yhdessä opiskelijan kanssa. Yleistyvä tapa on, että rahoittaja, yhteistyökumppani, tutkimuskohde tai julkaisija voivat edellyttää lausuntoa siitä, että tutkimussuunnitelma tai julkaisu täyttävät hyvän tieteellisen käytännön ja eettisen ennakoarvioinnin kypsyttä osoittavat kriteerit. (TENK 2019, 14–15.)

Varsinaista eettistä lausuntoa ei voi pyytää jälkikäteen – eli siinä vaiheessa kun tutkimustoimet on jo aloitettu. Tähän lähtökohtaan viittaa ennakoiva eettinen päätöksenteko. Kun tutkimusta tehdään muualla kuin Suomessa, on tutkijan vastuulla selvittää kohdemaan eettisen ennakoarvioinnin käytänteet. TENKin ohje sitoo tutkijoita näin kansainvälisissä yhteishankkeissa Suomessa tai Suomen rajojen ulkopuolella. Ohjetta noudatetaan soveltuvin osin vastaavissa tilanteissa myös esimerkiksi yritys yhteistyössä (TENK 2019, 5, 16.)

Sananvapaus tieteellisessä tutkimuksessa

Länsimaisiin niin kutsuttuihin metatason oikeusperusarvoihin kuuluu periaate oikeudesta tietoon ja tutkimuksen vapauteen. Toisaalta jokaisella henkilöllä on itsemääräämisoikeus omien henkilötietojensa käyttöön, kuten myös tekijänoikeuksiinsa. Esimerkiksi tunnisteellisten henkilötietojen ja erityisiä henkilötietoryhmiä koskevan tiedon käsittely tutkimuksessa ovat aihepiirejä, joiden kuuluu aiheuttaa tutkijan arjessa merkittävää päänvaivaa, sillä jokaisella ihmisellä on lähtökohtaisesti lain takaama oikeus tietojensa itsemääräämisoikeuteen.

Tieteen vapaudella tarkoitetaan tutkimuksen (tieteen ja taiteen) ja ylempien opetuksen vapautta, mikä on Suomessa turvattu sekä peruslaissa (PL 731/1999, 16 §) että yliopistolaissa (4.7.2009/558):

Yliopistolaki (28.12.2018/1367)

2 §

Tehtävät

Yliopistojen tehtävänä on edistää vapaata tutkimusta sekä tieteellistä ja taiteellista sivistystä, antaa tutkimukseen perustuvaa ylintä opetusta sekä kasvattaa opiskelijoita palvelemaan isänmaata ja ihmiskuntaa. Tehtäviään hoitaessaan yliopistojen tulee tarjota mahdollisuuksia jatkuvaan oppimiseen, toimia vuorovaikutuksessa muun yhteiskunnan kanssa sekä edistää tutkimustulosten ja taiteellisen toiminnan yhteiskunnallista vaikuttavuutta. (28.12.2018/1367.)

Yliopistojen tulee järjestää toimintansa siten, että tutkimuksessa, taiteellisessa toiminnassa, koulutuksessa ja opetuksessa varmistetaan korkea kansainvälinen taso eettisiä periaatteita ja hyvää tieteellistä käytäntöä noudattaen.

Tutkimuksen tiedonhankinta on autonomista, eikä tähän voida vaikuttaa ulkopäin. Käytännössä tämä metatason oikeusperusarvo tarkoittaa sitä, että tiedeyhteisö voi harjoittaa ulkopuolisista auktoriteeteista riippumatonta tieteellistä toimintaa ja tutkimusta. Vapaalle ja autonomiselle toiminnalle voimassa oleva GDPR, kansallinen lainsäädäntö, yleisesti tunnustetut tutkimuseettiset käytänteet, HTK ja eettinen ennakoarviointi asettavat oikeudelliset raamit. Tieteen vapaus tarkoittaa toisin sanoen myös lainsäädännöllistä ja eettistä vastuuta, joka sitoo jokaista tutkijaa. Kulunut sanonta ”vapaus lisää

vastuuta” onkin eettisen tutkijuuden harjoittamisessa merkittäväällä tavalla totta.

Kahteen läheisesti toisiinsa liittyvään oikeuteen, tieteen vapauteen ja sananvapauteen, vedotaan erilaisissa tilanteissa yllättävilläkin tavoilla. Yksi ajankohtaisista keskustelun aiheista kansainvälisessä akateemisessa kontekstissa on 2010-luvun loppupuolella Eurooppaakin ravistellut ilmiö, jossa akateemista vapautta on pyritty rajoittamaan autoritaarisen hallinnon asettamalla rajoituksilla (Väliverronen 2019, 4–5). Esa Väliverronen kirjoittaa artikkelissaan ”Tieteen vapauden ja tutkijan sananvapauden ongelmat yhä näkyvämpiä” siitä, että tutkijoiden häirintä, julkinen painostus ja niin kutsuttu maalittaminen ovat yleistyneet myös Suomessa. Kysymys on tieteellisen tutkimuksen ja sananvapauden rajoittamisyrityksistä, mikä ravistelee länsimaisen tieteen itsemääräämisoikeutta merkittäväällä tavalla. (Väliverronen 2019.)

Myös yliopistotutkijoihin kohdistuu sananvapauden uhkia. Yksi niistä on varsinkin sosiaalisen median käytön myötä yleistynyt tutkijoiden uhkailu. Yhteiskunnallisen keskustelun ilmapiirin kiristyminen ja populististen liikkeiden nousu ovat tehneet tutkimustiedon ja asiantuntijoiden näkemysten kyseenalaistamisesta muodikasta. Toimittajien tavoin myös tutkijat ovat joutuneet vihapuheen, uhkailun ja vainon kohteeksi varsinkin sosiaalisessa mediassa. Ongelma on ikävä kyllä tuttu myös Suomessa, kuten Tiedonjulkistamisen neuvottelukunnan kysely vuonna 2015 osoitti (Kettunen 2016). Uhkailua, vaientamisyrityksiä ja trollausta kohtaavat esimerkiksi ympäristötutkijat, ravitsemustutkijat, rasismin ja monikulttuurin tutkijat sekä sukupuolentutkijat. (Väliverronen 2019, 7.)

Tieteen vapaus ja tutkijan sananvapaus ovat osa tutkijan ammattietiikan perusydintä, sillä tutkijan tehtävänä on tuottaa luotettavaa tietoa ympäröivästä maailmasta (esim. Muukkonen 2010, 16). Perustuslain turvasta huolimatta tieteen vapauden teemat ovat nousseet 2010-luvulla akateemisen keskustelun aiheeksi yhä vahvemmin. Vuonna 2019 julkaistiin ensimmäinen tutkimusetiikan barometri, jossa tarkasteltiin suomalaisen tiedeyhteisön hyvän tieteellisen käytännön toteutumista. Barometri osoitti, että Suomessa tutkijat noudattavat HTK-ohjetta hyvin. Tiedeyhteisö on kuitenkin huolissaan tutkimusetiikan hyvän tason säilymisestä ja hyvien tieteellisten käy-

täntöjen noudattamisen arvostuksesta tulevaisuudessa. Suurimpina uhkina nykytilanteelle koetaan kilpailutettuun rahoitukseen sekä julkaisemiseen ja uralla etenemiseen liittyvät paineet (Suomen ensimmäinen tutkimusetiikan barometri on julkaistu [TENK]).

Keväällä 2018 voimaan astunut EU:n yleinen tietosuoja-asetus nostatti tieteen sisällä toisenlaisen huolen tieteen ja myös sananvapaudesta. Käytännössä tiedeyhteisö joutui puntaroimaan, mitä tieteen vapaus ja autonomia tarkoittavat internetin aikakaudella, kun ihmisten henkilötietoja on äärettömän helppo kalastella erilaisilta media-alustoilta. Tutkijat pelkäsivät, että GDPR muuttaa ihmisiin kohdistuvan tutkimuksen käytänteitä radikaalisti. Tilanne rauhoittui vasta, kun GDPR:ää tarkentava kansallinen tietosuojalaki astui voimaan vuonna 2019. Siinä tarkennettiin henkilötietojen käsittelyä koskevia kohtia tieteellisessä tutkimuksessa. Tietosuoja-laissa (TSL 4 §, 3 kohta) todetaan, että henkilötietoja saa käsitellä⁴ muun muassa silloin, kun

- 3) käsittely on tarpeen tieteellistä tai historiallista tutkimusta taikka tilastointia varten ja se on oikeasuhtaista sillä tavoiteltuun yleisen edun mukaiseen tavoitteeseen nähden; tai
- 4) henkilötietoja sisältävien tutkimusaineistojen, kulttuuriperintöaineistojen sekä näiden kuvailutietoihin liittyvien henkilötietojen käsittely arkistointitarkoituksessa on tarpeen ja oikeasuhtaista sillä tavoiteltuun yleisen edun mukaiseen tavoitteeseen ja rekisteröidyn oikeuksiin nähden.

Tämä poikkeussääntö antaa mahdollisuuden käsitellä luonnollisen henkilön tiedollisesta itsemääräämisoikeudesta huolimatta tämän henkilötietoja, kun tutkimus perustuu asialliseen tutkimussuunnitelmaan (ks. Voutilainen 2019, 86–122). Tässä tapauksessa henkilötietojen käsittelyperusteeksi voidaan valita yleisen edun nimissä tehtävä tutkimus. Yleisen etuun vetoaminen edellyttää tutkimussuunnitelman lisäksi myös aineistohallintasuunnitelmaa, jossa puolestaan on

4 Tarkemmin "tietosuoja-asetuksen 6 artiklan 1 kohdan e alakohdan mukaisesti".

otettava edellä mainitun asetuksen edellyttämät tietosuoja- ja tietoturva vaatimukset. Ihmistieteellisessä tutkimuksessa, kuten tieteessä ylipäätään, on tärkeää osata tehdä tietoisia ennakkoratkaisuja, ja tämä edellyttää, että osataan erottaa toisistaan oikeudelliset säädökset ja eettiset säännöt, normit, arvot ja hyveet. Tieteen vapautta siis supistetaan oikeudellisella säätelyllä.

Tutkimuksen oikeudellisen säätelyn ja vapauksien jännitteisyys heijastavat oikeusjärjestelmämme moniäänisyyttä, mikä aiheuttaa hämmennystä ja käsitteellistä sekaannusta. Tärkeää on huomata, että sananvapauden rajoittamisen ja kunnioittamisen tarpeesta voidaan avoimessa yhteiskunnassa esittää toisistaan poikkeavia tulkintoja (Lehto 2019, 189). Sananvapautta puolustettaessa perusteena on YK:n vuoden 1966 yleissopimus kansalaisoikeuksista ja poliittisista oikeuksista. Tästä sopimuksesta, johon myös Suomi on sitoutunut, on muodostunut länsimaisten yhteiskuntien vahva perusarvojen ja -oikeuksien pohja. Suomalaisessa oikeusjärjestelmässä sananvapaus on alistettu rajoitteille eurooppalaisten arvolähtökohtien mukaisesti. Sananvapaus on näin sovitettu yhteen muiden oikeuksien kanssa, eikä sitä meillä ymmärretä samalla tavalla fundamentaaliseksi ”pyhäksi” oikeudeksi kuin esimerkiksi Yhdysvalloissa (Lehto 2019, 189; ks. myös Nuotio 2019, 204–206).

Suomessa sananvapauden käsitys ja oikeudellinen säätely nojaavat vahvasti Euroopan ihmisoikeussopimukseen (EIS). Ajattelu heijastuu myös TENKin vuoden 2019 suositukseen, joissa tutkimusetiikan yksi keskeisimpiä kulmakiviä on vahingon tuottamisen välttäminen (TENK 2019, 7). Tutkimusetiikka antaa suuntaviivoja siihen, miten tieteellisessä tutkimuksessa noudatetaan sananvapautta koskevaa itse-säätelyä. Lisäksi Julkisen sanan neuvosto on tuottanut perussopimuksen, joka antaa vastaavan itsesäätelyohjeistuksen. (Ks. Voutilainen 2019, 241–242.) Eurooppalainen käsitys sananvapauden rajoittamisesta sekä rasmin, syrjinnän ja muukalaisvihan torjumisesta ja näiden sovittamisesta yhteen muiden lakien kanssa juontaa juurensa historiaan ja yhteiskunnalliseen kokemukseen (Nuotio 2019, 204). Sananvapautteen kuuluu se, että jokaisella on valta arvioida itselleen tärkeitä asioita. Sananvapautta ei siis lähtökohtaisesti pyritä supistamaan tai arvioimaan sen ulottuvuuden rajoja, vaan sananvapauden rajoitukset ovat poikkeuksia pääsäännöstä. Koska kysymys on juuri

perusoikeudesta, rajoituksilla tulee olla vahva yhteiskunnallinen intressi (Voutilainen 2019, 239–240).

Ihmisarvon ja ihmisoikeuksien tutkimuseettinen tarkastelu

Tutkimusetiikan opetuksessa ei voi liikaa korostaa, mitä tarkoittavat tieteen arvovapaus ja arvosidonnaisuus, jotka ovat sekä suomalaisen että läntisen akateemisen yhteisön yleisesti hyväksytyjä ja myös lakiin pohjautuvia perusarvoja (ks. Launis 2018; Aalto-Heinilä & Kurki, 2019). Edellä esiteltiin argumentaatiota, joka puolustaa oikeudellista säätelyä muun muassa vihapuheen estämiseksi, koska kysymyksessä on samalla vahingon tuottamisen välttäminen. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin (EIT) pitää tärkeänä erottelua tunteiden loukkaamisen ja ihmisarvon puuttuvan vihapuheen välillä. EIT painottaa sananvapauden tärkeyttä, mutta ihmisarvoa ei saa missään tilanteessa loukata. Ihmisarvon loukkaamattomuudesta kiinnipitäminen ei ole tämän tulkinnan mukaan sananvapauden rajoittamista (Nuotio 2019, 207–208).

Ihmisoikeudet muodostavat monisyisen kokonaisuuden, joita voidaan lähestyä muun muassa kysymyksillä, mitä oikeuksia kaikilla ihmisillä pitäisi olla ja mitä näillä oikeuksilla suojataan. Ihmisarvon tarkasteluun liittyy jollain tapaa aina käsityksiä ihmisoikeuksista. Käsitteitä tosin käytetään laajasti ja eri tavoin, minkä vuoksi on syytä tarkastella näiden käsitteiden keskinäistä yhteyttä. (Niemi 2019, 129.) Ihmisarvo on käsitteenä osa oikeudellista järjestelmää, mutta sitä on tulkittava myös etiikan lähtökohdista (Niemi 2019, 130). Ihmisarvon ja tutkittavien itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen on myös TENKin ihmisiin kohdistuvan tutkimuksen eettisten periaatteiden keskeinen ydin (TENK 2019, 7). On tärkeää huomata, että ihmisarvo on luovuttamaton oikeus, joka perustuu pelkästään ihmisyyteen eli kaikille kuuluvaan erityiseen arvokkuuteen (Niemi 2019, 130; Launis 2018, 12; Tieteen termipankki 17.2.2020: Filosofia: ihmisoikeudet).

Käsitteenä ihmisoikeudet viittaa samantyyppisiin perustavanlaatuisiin oikeuksiin, kuten kansallisessa kontekstissa käytössä oleviin perusoikeuksiin tai perustuslaillisiin oikeuksiin. Ihmisoikeudet viittaavat globaalisti tunnustettuihin oikeuksiin, joiden tavoitteena on

luoda vähimmäisvaatimukset niihin oikeuksiin, jotka valtiot tunnustavat kansallisesti. Ihmisoikeudet on turvattu kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa, mutta edellä mainitut perusoikeudet tai perustuslailliset oikeudet voivat mennä kansainvälisiä oikeuksia pidemmälle. Näistä oikeuksista puhutaan yleensä yhtenä kategoriana, ja ajatuksena on, että ne säätelevät inhimillisen elämän perustavimpia vaatimuksia. Perustuslain mukaan Suomen valtiosääntö turvaa ihmisarvon loukkaamattomuuden ja yksilön vapauden ja oikeudet sekä edistää oikeudenmukaisuutta yhteiskunnassa. Suomen perustuslain 22 §:n mukaan julkisen vallan on myös turvattava perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutuminen (Suomen perustuslaki 11.6.1999/731, luku 2 perusoikeudet).

Kaikkien ihmisoikeuksien perustana oleva ihmisarvo yhdistää käsitteenä erilaisia yksittäisiä ihmisoikeuksia mukaan lukien perusoikeudet. Maailmalla matkustavan ja tutkimustyötä tekevän tutkijan on hyvä tunnistaa, että varsin laajan kansainvälisen hyväksynnän saaneet ihmisoikeudet eivät välttämättä kosketa kaikkia. Esimerkiksi joissakin maissa nämä oikeudet koskettavat vain osin naisia. Ihmisoikeusjärjestelmän yleinen tavoite kaikkien ihmisten ihmisarvon turvaajana on laajasti hyväksytty, mutta samalla sitä on kritisoitu muun muassa kiinnittymisestä länsimaisiin yksilökeskeisiin arvoihin. (Niemi 2019, 134–135.)

Eettinen toimijuus on tutkijan ammattitaitoa

Tässä luvussa on todettu, että tieteellinen tutkimus edellyttää tieteen etiikkaa. Kysymys on tutkijan ammattitaidon osa-alueesta ja tuotettujen tutkimustulosten laadusta. Tutkimustulosten luotettavuus edellyttää tieteen hyvien käytäntöjen tuntemista ja noudattamista. Tieteellisen toiminnan yleinen hyväksyttävyyden puolestaan vaatii, että eettiset näkökohdat otetaan huomioon. Eettisiä asioita ovat hyvän tieteellisen käytännön ja tutkimuksen luotettavuuden ohella asiat, joilla varmistetaan tutkimukseen liittyvien oikeudellisten vaatimusten noudattaminen.

Eettisiä kysymyksiä kannattaa pohtia ennen kuin niistä tulee eettisiä ongelmia. Ennakoivaan eettiseen pohdintaan hyvä lähtökohta

on TENKin ohje *Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsittelyminen Suomessa* (HTK 2012), sillä siihen on kirjoitettu tutkijayhteisön yleiset arvot, tavoitteet ja tutkimuseettiset ohjenuorat. Tieteellinen tutkimus voi olla eettisesti hyväksyttävää ja luotettavaa ja sen tulokset uskottavia vain, jos tutkimus on suoritettu hyvän tieteellisen käytännön edellyttämällä tavalla. Hyvää tieteellistä käytäntöä koskevien ohjeiden soveltaminen on tutkijayhteisön itsesäätelyä, jolle lainsäädäntö määrittelee rajat. Hyvä tieteellinen käytäntö on myös osa tutkimusorganisaatioiden laatu järjestelmää. (HTK 2012, 6.)

Ennakoiva etiikka puolestaan on työkalu, jonka avulla eettisiä kysymyksiä voi järjestelmällisesti ja yhteisöllisesti sekä havainnoida että ratkaista. Henriikka Mustajoki on kirjoittanut, että ennakoivassa etiikassa ”käsittelään eettisiä kysymyksiä ennen kuin niistä syntyy eettisiä ongelmia eli hyvissä ajoin ja systemaattisesti osana tutkimusprosessia” (Mustajoki 2018). Ennakoiva etiikka on mahdollista ainoastaan toimivan eettisen dialogin kautta. Tämä tarkoittaa sitä, että eettinen vastuullisuus syntyy yhteisen vastuunkannon ja todennettavuuden myötä. Opiskelijan on tärkeä opetella eettistä toimintaa osana opintojaan. Hänen oikeuksiinsa kuuluu tutkimuseettikan käytäntöjen opettelu ohjatusti. Esimerkiksi tutkimussuunnitelma ja siihen sisältyvä aineistonhallinta sisältää runsaasti päätöksiä, joita voidaan tarkastella tutkimuseettisistä näkökulmista. Siksi tutkijoiden ja ohjaajien täytyy intensiivisesti kiinnittää huomiota tutkimussuunnitelmaan ja sen tueksi tehtyyn aineistonhallintasuunnitelmaan, jotta työ kestää sekä tiedeyhteisön oman kriittisen itsesäätelyn että taklaa ulkopuolelta tulevan kritiikin työn tutkimuseettisistä perusteista.

Eettiset päätökset ovat tilannesidonnaisia. Se mikä sopii yhteen tutkimusasetelmaan ei välttämättä päde toisessa yhteydessä. Mustajoen sanoin tarvitaan tuettua tutkimuseettistä dialogia, ”jossa kysytään ja etsitään yhdessä vastauksia kysymyksiin siitä, mitä tulisi tutkia tai miten tutkimuskohteita tulisi kohdella, ja [joka] on työtapu, joka vahvistaa tutkimusyhteisöä sekä tukee yksittäisen tutkijan mahdollisuuksia tehdä hyvää tiedettä” (Mustajoki 2018.)

Päätämme tämän luvun toteamalla, että tutkijan ja opiskelijan on aina hyödyllistä pohtia omaa eettistä toimijuuttaan seurauseettisen päätöksenteon näkökulmasta. Seurausetiikka on käsitys, ”jonka mukaan teon moraalinen arvo arvioidaan pelkästään teon seurausten

arvon avulla” (Tieteen termipankki 17.2.2020: Filosofia: seurausetiikka). Seurauseettinen päätöksenteko ohjaa tutkimuksen tekijää arvioimaan tekojen ja päätösten vaikutuksia yleisen hyödyn ja mahdollisten tutkittaville koituvien haittojen näkökulmasta. Eettisesti kestävä tutkimus on sellainen, että sen seuraukset – eli tehty tutkimus – minimoivat haitat ja maksimoivat hyödyn. Tutkijan oma, ennakoiva päätöksenteko edellyttää, että nämä pohdinnat tehdään näkyviksi jo ennen tutkimusta aineistonhallinnan suunnittelussa. Tutkimuksen valmistuessa eettistä päätöksentekoketjua tulisi reflektoida eli tehdä myös muille läpinäkyväksi.

Tietolaatikko: Aineistonhallinnan ABC

Kun opiskelija, apurahalla työskentelevä henkilö tai työsuhteeton tutkija käsittelee opinnäytetyössään tai tutkimuksessaan henkilötietoja (ks. Tietosuojavaltuutetun toimisto: Mikä on henkilötieto?), hän on pääsääntöisesti vastuussa siitä, että tämä käsittely on lainmukaista. Itsenäisesti työtään tekevä opiskelija tai tutkija on henkilötietojen käsittelyn osalta rekisterinpitäjä. Rekisteri syntyy aina, kun tutkimustyön missä tahansa vaiheessa käsitellään henkilötietoja. Tästä rekisteristä on tiedotettava tutkittaville eli rekisteröidyille. Tiedottaminen tapahtuu tietosuojailmoituksella, jossa kerrotaan henkilötietojen käsittelyn tarkoituksesta ja keinoista eli miksi ja miten henkilötietoja käsitellään (ks. Tietosuojavaltuutetun toimisto: Henkilötietojen käsittely).

Rekisterinpitäjä vastaa opinnäytetyön tai tutkimuksen henkilötietojen käsittelyn lainmukaisuudesta ja asianmukaisuudesta. Rekisterinpitäjällä tulee olla riittävä tietosuoja- ja tutkimusosaaminen sekä eettinen ymmärrys toisen ihmisen henkilötietojen käsittelyn tuomista vastuista jo ennen varsinaisten tutkimustoimien aloittamista. Henkilötietoja sisältävän tutkimusaineiston kohdalla opiskelijan tai tutkijan tehtävänä on huolehtia tietosuojan toteutumisesta, sillä se on rekisteröidyille kuuluva perusoikeus (ks. Tietosuojavaltuutetun toimisto: Rekisteröidyn oikeudet). Opinnäytetöiden tekijöiden osaamista tukee ja valvoo opettaja/ohjaaja.

Tietosuojatoimilla osoitetaan, milloin ja millä edellytyksillä henkilötietoja voidaan käsitellä. Käsittely perustuu aina lakiin. Henkilötietojen käsittelyllä tarkoitetaan jokaista vaihetta henkilötietojen keruusta tietojen mahdolliseen tuhoamiseen (ks. Tietosuojavaltuutetun toimisto: Henkilötietojen käsittelyn elinkaari, tietosuojaperiaatteet ja tietojen suojaaminen). Viimeistään tutkimussuunnitelman hyväksymisvaiheessa

opiskelijan tai tutkijan ja hänen ohjaajansa on yhdessä kartoitettava ja varmistettava, että opiskelija on tunnistanut ennakoivan eettisen päätöksenprosessin vaiheet ja että opiskelija tai tutkija tietää, miten hän dokumentoi henkilötietojen riskienarvioinnin ja käsittelyn eri vaiheet työnsä johdantolukuihin.

Kaikkeen henkilötietojen käsittelyyn tulee liittää dokumentoitu riskienarvointi (ks. Tietosuojavaltuutetun toimisto: Vaikutustenarvointi). Arvioinnissa asetetaan tutkittavan asemaan ja kysytään vähintäänkin seuraavat kysymykset:

- Mitä tutkittavan vapauksia tai oikeuksia henkilötietojen käsittely voi vaarantaa?
- Mitä vahinkoja tutkittavalle voi aiheutua suunnitellusta henkilötietojen käsittelystä?
- Millä toimenpiteillä tutkittavalle aiheutuva riski poistetaan tai sitä pienennetään?

Henkilötietojen käsittelyyn liittyvää riskiä voidaan pienentää minimoimalla käsiteltävien henkilötietojen määrää, esimerkiksi pseudonymisoinnalla ja anonymisoinnalla henkilötietoja. (Ks. Tietosuojavaltuutetun toimisto: Pseudonymisoidut ja anonymisoidut tiedot.)

Tarkistuslista:

- Tutkimustyön tärkein vaihe on henkilötietojen käsittelyn osalta ennakoiva suunnittelu ja aineistonhallinnan kokonaisuuden hahmottaminen. Tämä suunnittelu tehdään aina ennen aineistonhankinnan aloittamista.
- Opiskelijoiden ja tutkijoiden tulee perehtyä oman tutkimusorganisaationsa tuottamaan ohjeistukseen. Erilaiset tietoturvaan liittyvät palvelut ovat organisaatiokohtaisia.
- FSD:n eli Tietoarkiston aineistonhallinnan käsikirjasta löytyy ajantasainen vastaus jokaiseen aineistonhallintaan liittyvään kysymykseen (ks. Tietoarkisto. Aineistonhallinnan käsikirja).
- Tutkimusaineistoja vastaanottavat arkistot ohjeistavat asiakkaitaan aineistonhallinnasta.
- Jos yliopisto on rekisterinpitäjä, yliopistolla on oltava kaikki dokumentaatio, joka liittyy henkilötietojen käsittelyyn. Aineisto toimitetaan kirjaamoon tai muulle, organisaation ohjeistamalle taholle.
- Ohjaajien vastuu on merkittävä etenkin silloin, kun ohjattava on itse rekisterinpitäjä. Ohjattavilla on oikeus saada ja vaatia ajantasaista ohjeistusta ohjaajiltaan.
- Opiskelijan vastuu rekisterinpitäjänä edellyttää toimenpiteitä, jotka tulee dokumentoida opinnäytetöiden johdantolukuihin riittäväällä tarkkuudella.

Lisälukemista

- Aalto-Heinilä, Maija & Kurki, Visa (toim.). 2019. *Mitä oikeudet ovat? Filosofian ja oikeustieteen näkökulmia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Clarkeburn, Henriikka & Mustajoki, Arto. 2007. *Tutkijan arkipäivän etiikka*. Tampere: Vastapaino.
- EU:n tietosuoja-asetus, artikla 4: <https://www.privacy-regulation.eu/fi/4.htm>.
- Kuula, Arja. 2011/2006. *Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys*. 2. p. Tampere: Vastapaino.
- Tietoarkisto, Aineistonhallinnan käsikirja: www.fsd.tuni.fi/aineistonhallinta/fi/.
- Tietosuojavaltuutetun toimisto: <https://tietosuoja.fi>.
- Vastuullinen tiede -sivusto (TENK): <https://www.vastuullintiede.fi/>.

Lähteet

Lait ja asetukset

- EU:n tietosuoja-asetus, artikla 4: <https://www.privacy-regulation.eu/fi/4.htm>.
- Euroopan parlamentin ja neuvoston asetukset (EU) 2016/679, annettu 27. päivänä huhtikuuta 2016, luonnollisten henkilöiden suojelusta henkilötietojen käsittelyssä sekä näiden tietojen vapaasta liikkuvuudesta ja direktiivin 95/46/EY kumoamisesta (yleinen tietosuoja-asetus). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/?uri=CELEX%3A32016R0679>.
- Euroopan Unionin perusoikeusasiakirja. 2012/C 326/02.
- Laki sosiaali- ja terveystietojen toissijaisesta käytöstä (552/2019). <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2019/20190552>.
- Tiedonhallintalaki (906/2019). <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2019/20190906>.
- Tietosuojalaki (5.12.2018/1050). <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2018/20181050>.
- Yliopistolaki (24.7.2009/558). <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2009/20090558>.

Aineistonhallinta, etiikka, HTK, suositukset, vastuullinen tiede

- Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa. (HTK 2012) https://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/HTK_ohje_2012.pdf.
- Ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen eettiset periaatteet ja ihmistieteiden eettinen ennakoarviointi Suomessa (TENK 2019). https://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/Ihmistieteiden_eettisen_ennakoarvioinnin_ohje_2019.pdf.
- Oikeusministeriö. Perus- ja ihmisoikeudet. <https://oikeusministerio.fi/perus-ja-ihmisoikeudet>.

- Tietoarkisto. Aineistonhallinnan käsikirja. [viitattu 21.7.2022] www.fsd.tuni.fi/aineistonhallinta/fi/.
- Tietoarkisto. Miksi aineistonhallintaa ja jatkokäyttöä? <https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/aineistonhallinta/miksi-aineistonhallintaa-ja-jatkokayttoa/>.
- Tietosuoja KAM-sektorilla. Suositellut toimintatavat henkilötietoja sisältävien aineistojen käsittelyyn kirjastoissa, arkistoissa ja museoissa. 15.05.2019. https://musiikkiarkisto.fi/kam/wp-content/uploads/2019/05/Tietosuoja-KAM-sektorilla-v1_0.pdf.
- Tietosuojavaltuutetun toimisto. [viitattu 21.7.2022] <https://tietosuoja.fi>.
- Suomen ensimmäinen tutkimusetiikan barometri on julkaistu (TENK). <https://www.tenk.fi/fi/suomen-ensimm%C3%A4inen-tutkimusetiikan-barometri-julkaistu>.
- Vastuullinen tiede -sivusto (TENK). <https://www.vastuullinentiede.fi/>.

Kirjallisuus

- Aalto-Heinilä, Maija & Kurki, Visa (toim.). 2019. *Mitä oikeudet ovat? Filosofian ja oikeustieteen näkökulmia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Clarkeburn, Henriikka & Mustajoki, Arto. 2007. *Tutkijan arkipäivän etiikka*. Tampere: Vastapaino.
- Kettunen, Reetta. 2016. Ei haukku haavaa tee? Tutkijoiden saama asiaton ja häiritsevä palaute. Julkaisussa: Järvi, Ulla & Tammi, Tuukka (toim.) *Maito tappaa ja muita outoja tiedeuutisia*. Tampere: Vastapaino, 146–164.
- Kuula, Arja. 2006. *Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys*. Tampere: Vastapaino.
- Launis, Veikko. 2018. *Ihmisarvo*. Tampere: Vastapaino
- Lehto, Otto. 2019. Oikeus sanavapauteen. Onko haitalliseen puheen sallimisesta jotakin hyötyä? Julkaisussa: Aalto-Heinilä, Maija & Kurki, Visa (toim.) *Mitä oikeudet ovat? Filosofian ja oikeustieteen näkökulmia*. Helsinki: Gaudeamus, 189–203.
- Louhiala Pekka. 2018. Tutkijan sidonnaisuudet. *Vastuullinen tiede*, 15.03.2018. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://vastuullinentiede.fi/fi/tutkimuksen-suunnittelu/tutkijan-sidonnaisuudet>.
- Mustajoki, Henriikka. 2018. Ennakoiva etiikka tutkimustyössä. *Vastuullinen tiede*, 15.03.2018. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://www.vastuullinentiede.fi/fi/tutkimustyö/ennakoiva-etiikka-tutkimustyössä>.
- Mustajoki, Henriikka & Mustajoki, Arto. 2017. *A New approach to research ethics – Using guided dialogue to strengthen research communities*. Lontoo ja New York: Routledge.
- Muukkonen, Petteri. 2010. Tieteen etiikan keskeiset ongelmat ja tutkimus-eettiset periaatteet Suomessa. *Tieteessä tapahtuu* 28:2, 16–19. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://journal.fi/tt/article/view/2680>.
- Niemi, Hanna-Mari. 2019. Ihmisarvo ja ihmisoikeudet. Julkaisussa: Aalto-Heinilä, Maija & Kurki, Visa (toim.) *Mitä oikeudet ovat? Filosofian ja oikeustieteen näkökulmia*. Helsinki: Gaudeamus, 129–145.

- Nuotio, Kimmo. 2019. Miten vihapuhetta tulisi rajoittaa? Julkaisussa: Aalto-Heinilä, Maija & Kurki, Visa (toim.) *Mitä oikeudet ovat? Filosofian ja oikeustieteen näkökulmia*. Helsinki: Gaudeamus, 204–217.
- Pietarinen, Juhani. 1999. Tutkijan ammattietiikan perusta. Julkaisussa: Lötjönen, Salla (toim.) *Tutkijan ammattietiikka*. Koulutus- ja tiedepoliitiikan osaston julkaisusarja 69. Helsinki: Opetusministeriö, Tutkimuseettinen neuvottelukunta, 9–19.
- Tieteen termipankki 17.2.2020: Filosofia: ihmisoikeudet. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Filosofia:ihmisoikeudet>.
- Tieteen termipankki 17.2.2020: Filosofia: seurausetiikka. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Filosofia:seurausetiikka>.
- Voutilainen, Tomi. 2019. *Oikeus tietoon. Informaatio-oikeuden perusteet*. Helsinki: Edita Publishing.
- Väliverronen, Esa. 2019. Tieteen vapauden ja tutkijan sananvapauden ongelmat yhä näkyvämpiä. *Tieteessä tapahtuu* 37:4, 3–8. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://journal.fi/tt/article/view/82811>.